

ків) має бути узгодженим із відповідними промисловими групами і доведений до всіх платників. Це заклало б основи довгострокової інноваційної та інвестиційної діяльності виробників.

3. Незважаючи на останні позитивні зміни, внесені постановою Кабінету Міністрів №1084 від 26.07.2002 [1], залишається недієвою система збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації відходів як вторинної сировини. Критичної гостроти досягла проблема забруднення навколишнього середовища відходами (зокрема, використаною тарою від напоїв). Вважаємо, що необхідно терміново запровадити систему депозитів і відшкодувань (авансово-компенсаційну систему, заставні ціни) для всіх видів тари, перш за все, для пластикових пляшок. Величина депозиту (цінової надбавки) для найдешевших напоїв має становити не менш як 50 100 % їхньої вартості. Одночасно необхідно заборонити будь-які нові виробництва тари, якщо виробником не забезпечується її утилізація. Тим самим буде реалізовано принцип розширеної відповідальності виробника (відповідальності за використання та утилізацію виробу), зафіксований у законодавстві європейських країн.
4. Необхідною є повна відміна пільг та реорганізація субсидій для населення у сфері житлово-комунального господарства, які залишаються потужним антистимулом до запровадження приладів обліку спожитої теплової енергії, води, газу та ощадливого їх використання, а також до процесу створення товариств співвласників багатоквартирних будинків. Відміна пільг повинна компенсуватися відповідним збільшенням пенсій, заробітної плати. Потребує також ревізії механізм надання субсидій на житлово-комунальні послуги. Вважаємо, що субсидії на комунальні послуги в їх теперішньому вигляді потрібно замінити на виплати соціальної допомоги, яка, з одного боку, повинна гарантувати захист малозабезпеченим сім'ям (згідно із офіційно встановленою межею малозабезпеченості), з іншого боку – передбачати перевірку відповідно фактичного рівня добробуту сім'ї декларованому на основі фактичних обсягів споживання. Вважаємо, що такі заходи сприяли б підвищенню ефективності використання природних та енергетичних ресурсів населенням та збільшенню надходжень від комунальних платежів.

Література

1. **Постанова Кабінету Міністрів** від 26.07.2002 №1084 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. №915"// Дебет-кредит. – 2002. – №39. С. 74-76.

УДК 330.342:330.151

Доц. Я.В. Кульчицький, канд. екон. наук;
асист. М.В. Малиновська – УкрДЛТУ

ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Досліджується екологічна свідомість як чинник формування соціально-екологічних суспільних відносин. Автори простежують її генезис і формування нової екологічної парадигми економічної еволюції. Значна увага приділена становленню екоцентристської системи цінностей.

Doc. Ya.V. Kul'chyts'kyi, assist. M.V. Malinovs'ka – USUFWT

Ecological consciousness in factors context forming of socially-ecological social relations

In article investigates ecological consciousness as forming factor of socially-ecological social relations. Authors traces her genesis and forming of new ecological paradigm of economic evolution. Considerable attention is spared to formation ecological of valuables system.

Key words: ecological consciousness, socially-ecological social relations, ecological paradigm, economic evolution.

Глибокий методологічний аналіз соціальних процесів неможливий без розгляду суспільства в усьому розмаїтті його проявів як цілісної системи. Звідси логічно випливає нагальність дослідження й аналізу соціально-екологічних суспільних відносин з різних сторін, як аспекту, зрізу цілісного суспільного організму. У цьому контексті В. Андрущенко та М. Михальченко слушно зазначають, що "соціум є особливий спосіб життя особливих істот – людей, головними чинниками якого є свідомість, діяльність і спілкування, генетично-функціональний зв'язок між якими призводить до створення відмінного від природного предметно-духовного світу культури" [1]. Складний і суперечливий взаємозв'язок цих складових суспільного життя і визначає у кінцевому підсумку структуру та основні характеристики соціально-екологічних відносин, якісні ознаки системи "суспільство-природа".

Крім екологічної діяльності, значний вплив на структуру і основні риси соціально-екологічних суспільних відносин здійснюють духовні чинники. Свого часу відомий німецький соціолог та економіст М. Вебер акцентував увагу на обґрунтуванні теорії рівнозначності матеріальних і духовних детермінант у суспільному розвитку [2]. Економічні чинники, за М. Вебером, необхідно розглядати нарівні з іншими – політичними, культурними, духовними, а не як визначальні. Жоден з чинників суспільного життя не варто абсолютизувати, оскільки духовні чинники зумовлюють розвиток економіки не меншою мірою, ніж економіка розвиток духовної сфери.

Сама екологічна діяльність, як і будь-яка діяльність взагалі, неможлива поза свідомістю, духовними виявами, які, у свою чергу, є атрибутами цієї діяльності. Духовні чинники – екологічна свідомість та екологічна культура – здійснюють, поряд з суто діяльнісними чинниками, істотний вплив на процеси формування й функціонування соціально-екологічних суспільних відно-

син. Вони є складовими діяльності, формуються у ній і самі впливають на напрямки її подальшого розвитку. Як слушно зауважує Г. Горак, "форми суспільної свідомості є ідеальним оформленням діяльності, в них відображені в ідеальній формі різні компоненти зв'язку людини зі світом" [12, ст. 37].

На думку цього автора, "проблема виокремлення форм суспільної свідомості зводиться до питання про те, якими духовними якостями повинна володіти людина як суб'єкт діяльності, для того, щоб бути здатною перетворювати природний і соціальний світ і тим самим забезпечувати умови свого існування. Ці якості набуваються у процесі діяльності, об'єктивуються й конкретизуються у формах свідомості, які виступають у якості умов здійснення матеріально-перетворювальної діяльності" [12, ст. 79]. Зв'язок між духовністю та діяльністю у процесі перетворення природи також не є одностороннім: духовні якості людини, унаочнення яких є певний тип екологічної свідомості, визначають зміст, спрямування та наслідки екологічної діяльності, яка, у свою чергу, впливає на формування системи цінностей перетворювача.

Доволі розповсюджене розуміння форм свідомості як ідеального відображення існуючих форм суспільних відносин заслуговує на переконливу критику, адже існують форми суспільних відносин, які не мають відповідних їм форм суспільної свідомості, і навпаки. З цього можна зробити логічний висновок, що "в основу структурування духовного повинна бути покладена його діяльнісна сутність" [8, ст. 76], а отже, тип екологічної свідомості і відповідної культури визначаються, перш за все, екологічною діяльністю. Адже, як відомо, основна функція культури – розробка відповідних способів діяльності, які забезпечують спілкування індивідів [8, ст. 49]. Дієвість будь-яких заходів по захисту природи у кінцевому підсумку залежить від поведінки людей, які взаємодіють з нею, від ставлення їх до природи, яке, у свою чергу, визначається панівним у суспільстві типом екологічної свідомості. У процесі перетворення природи люди повинні вміти адекватно відображати у свідомості свої реальні стосунки з довкіллям.

Людство пройшло довгий шлях у розвитку своїх відносин з природою, і на кожному його етапі склалися особливі, притаманні тільки цьому періоду, типи екологічної свідомості. Цим терміном традиційно позначається "сукупність уявлень (як індивідуальних, так і групових) про взаємозв'язки у системі "людина-природа" та у самій природі, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею" [5, ст. 35].

У результаті взаємодії людини і природи система цінностей змінювалась, формуючи моральні та правові норми соціуму щодо ставлення до природного оточення, усвідомлення і розуміння екологічних проблем. Історично екологічна свідомість людства формувалася у співставленні різних точок зору на взаємини індивідів, соціуму і природи. Проте, як справедливо зауважують С. Пегов і Ю. Пузаченко, "необхідно упокоритися (в дискусіях про взаємовідносини людини з оточуючим середовищем. – Я. Кульчицький), що постійно буде зберігатись вся різноманітність відтінків мислення, від повного нерозуміння смислу екологічних проблем, їх значущості для долі людства до їх абсолютизації та ідеалізації, що мають наслідком виродження екологіч-

ного мислення у екологічну екзальтацію. Сьогодні, віддаючи собі звіт в тому, що розуміння відносин людини з довкіллям сприяє росту загальної культури цивілізації, ми повинні створювати умови для цього процесу" [11].

Донедавна дослідники цієї проблеми здебільшого схилились до ідеалізації відносин традиційних суспільств з довкіллям [6], що мало своїм наслідком заклик до мінімізації втручання людства в оточуюче середовище. Ще й досі вельми популярною є хибна думка, що наші предки – мисливці, скотарі, перші землероби – винятково точно розуміли своє місце у природі та інстинктивно обирали найбільш оптимальну з екологічної точки зору поведінку. Є всі підстави стверджувати, що подібна ідеалізація має мало спільного з реальністю, адже первісний мисливець перебував у стані "рівноваги" з довкіллям тільки внаслідок примітивності своїх знарядь праці.

Історично розвиток ставлення людства до природного світу пройшов довгий і суперечливий шлях від так званої "парадигми людської винятковості", з характерними для неї антропоцентризмом (сприйняттям людини як центру Всесвіту), через антиекологізм (уявлення про неминучість і необхідність протиборства між людиною і природою), до соціального оптимізму (незворушної віри у кінцеву перемогу людського розуму).

Історія людства протягом століть творилася під прапором уявлень про винятковість людини у світі природи, яка зумовлена наявністю у людей, крім природної, культурної спадкоємності. Мала місце абсолютизація соціальних й ігнорування природних чинників у долі цивілізації. Розвиток у ХХ ст. науково-технічного прогресу і пов'язаний з ним глобальний оптимізм здебільшого формували безпідставно оптимістичні уявлення про начебто безмежні можливості людського розуму в освоєнні довкілля за допомогою технологічних засобів. Нині є всі підстави стверджувати, що так званий антропоцентристський тип екологічної свідомості був виправданий тільки за умов порівняно незначного розвитку засобів перетворення природи, коли довкілля встигало природним шляхом відновлювати свої властивості після втручання людини у хід природних процесів. Система цінностей, в основу якої покладені прагматичні уявлення про природу як власність людства, яке має право вирішувати долю тваринного і рослинного світу з точки зору його корисності або шкідливості для людини, вичерпала себе, перетворилася на небезпечний чинник суспільного розвитку. Адже протиставлення природи і людства, розуміння довкілля тільки як об'єкту для людських маніпуляцій, заклик до збереження природного світу для майбутніх поколінь поза розумінням самоцінності природи веде людство у безвихідь, а локальні зусилля щодо вирішення глобальних проблем на таких підставах заздалегідь приречені.

Основні характеристики антропоцентристської свідомості ґрунтуються на постулатах, які стверджують виключну винятковість людини у світі, що начебто зумовлює її самоцінність. Всі інші явища і об'єкти природного світу мають за такого сприйняття другорядне, підпорядковане значення, а їх цінність визначається "корисністю" або "шкідливістю" для людської істоти і суспільства в цілому. Така система цінностей формує ієрархію об'єктів природи, причому місце того чи іншого об'єкту в цій ієрархії визначається вик-

лючно міркуваннями утилітарної корисності. Єдино можливою метою взаємодії людства з природою за такого розуміння вбачається задоволення потреб людини, а характер таких відносин зумовлюється прагненням людини максимально ефективно використати природу для задоволення власних потреб. Турбота про майбутні покоління за такого підходу виражається у забезпеченні нащадкам здорового довкілля і можливостей подальшого маніпулювання природою. За такого розуміння природоохоронна діяльність, хоча й не заперчується глобально, але здебільшого стимулюється міркуваннями необхідності збереження природного середовища для прийдешніх поколінь. Проте, обмеженість антропоцентризму виявляється і у тому, що на сучасному етапі свого розвитку людство нездатне однозначно визначити, що є корисним, а що шкідливим для майбутніх поколінь.

Отже, антропоцентристський тип екологічної свідомості – це система уявлень про світ, для якої характерні протиставлення людини як вищої цінності і природи як її власності та об'єкту для маніпулювань, сприйняття природи тільки як об'єкту впливу людини, виключно прагматичний характер мотивів і цілей взаємодії з нею, нехтування самоцінністю позалюдського буття.

Антропоцентристська екологічна свідомість пронизує усі сфери діяльності людини: економічну, політичну, культурну та ін. Зрозуміло, що найбільш значущі наслідки реалізації такої світоглядної позиції мають місце у процесі еколого-економічної діяльності, яка безпосередньо спрямована на перетворення природного світу відповідно до системи потреб.

Антропоцентристська система цінностей глибоко укорінена у суспільній свідомості людства, бо, як уже зазначалося, вона формувалася протягом століть протидії людини із зовнішнім світом. Необхідність відмови від парадигми людської винятковості, усвідомлення самоцінності природного світу поза залежністю від його корисності не завжди є очевидними для сприйняття на рівні здорового глузду, а тому люди виявляються нездатними від неї відмовитись. Отже, екологічна криза – це дійсно насамперед криза "у головах" [5, ст. 36]. Її першоджерела містяться у глибині століть, у тих часах, коли людина протиставила себе природі, виборюючи право на існування у природному світі. Тому, на нашу думку, не зовсім коректно є позиція дослідників, які наполягають на тезі, що принципові проблеми у взаємовідносинах людини з природою виникли тільки як наслідок науково-технічної революції. Людство протягом усієї історії руйнувало природу, але наслідки такого руйнування були порівняно незначними через відносну нерозвинутість засобів виробництва. Сьогодні резерви самовідновлення природи практично вичерпані, тому подальша природоперетворювальна діяльність, яка спрямовується антропоцентристською свідомістю, зумовлює вже не просто екологічну кризу, а створює реальні передумови для перетворення її на глобальну катастрофу.

Для подолання екологічної кризи в усіх її виявах потрібні нове сприйняття світу, новий тип екологічної свідомості. Тому з необхідністю виникло питання про нагальність впровадження нових принципів взаємовідносин людства з природою, нової системи цінностей, яка б ґрунтувалася на виз-

нанні самоцінності природного світу, рівноцінності всіх існуючих на планеті природних творін, що об'єднані у єдину глобальну екологічну систему. Суть людини визначається не тільки соціальним, але й природним середовищем, а тому екологічні закономірності не втрачають для індивіда своєї обов'язковості. Таким чином, ставлення людства до проблеми взаємовідносин з природним світом пройшло шлях від повного заперечення самоцінності природи у свідомості первісних мисливців, через антропоцентристську систему цінностей, яка панувала протягом століть у Європі, до сучасного розуміння й розвитку екологічної культури, яка орієнтується на цінності екоцентристської свідомості. Зазначимо, що світоглядна спадщина східних народів, з укоріненням в ній принципом недіяння і невтручання, який базується на традиціях буддизму та даосизму, донедавна була екзотикою для пересічного європейця.

Подолання екологічної кризи, запобігання перетворенню її на глобальну катастрофу зумовлює необхідність нового бачення світу, утвердження нової системи екологічних цінностей, яка може бути сформульована у вигляді "нової екологічної парадигми" [13], або "нової інвайронментальної парадигми" [5, ст. 34]. Попри формальні відмінності, зміст такого підходу вбачається у тому, що не зважаючи на виняткові характеристики людини як природної і соціальної істоти, вона є тільки однією з ланок (хоча й унікальною, неповторною) у ланцюзі глобальної екологічної системи. Взаємозв'язки між складовими цієї системи накладають на людину істотні обмеження щодо використання технологічних можливостей для задоволення власних потреб і примх, а наявність інтелекту не звільняє особу від залежності від загальних законів розвитку природи.

Багато дослідників вважають, що саме "нова інвайронментальна парадигма" повинна стати підґрунтям для формування нового типу екологічної свідомості – екоцентристського [4, 5]. Ми поділяємо позицію згаданих авторів, які переконливо доводять, що вищий щабель у системі ціннісних уявлень сучасної людини має посісти переконання щодо виключної важливості гармонійного розвитку людини і природи. Така позиція передбачає визнання самоцінності природного світу незалежно від уявлень щодо "корисності" або "шкідливості" його об'єктів чи процесів для людини.

Екоцентристська свідомість заперечує існування ієрархічної картини світу. Людина посідає у ній однакове місце поряд з іншими природними істотами, що зумовлює необхідність рівноправної взаємодії між суспільством і природою, яка має прийти на зміну односторонньо спрямованому впливу людини на середовище її існування.

Однак, ми не можемо повністю погодитись з сформульованим С. Деребо і В. Ясвіним так званим "екологічним імперативом": "правильно і дозволено тільки те, що не порушує екологічну рівновагу, яка існує в природі" [5, ст. 36]. Це положення не варто абсолютизувати, бо людина не може існувати, не перетворюючи природу, а отже, не змінюючи її, не порушуючи існуючої рівноваги. У кінцевому підсумку саме свідомо природоперетворювальна діяльність відрізняє людину від представників тваринного світу, а тому вимагати відмови від неї безглуздо. Скоріше мова повинна йти про мінімізацію ан-

тропогенного впливу, про рівноправну взаємодію, яка б забезпечувала гармонійний розвиток суспільства і природи. З тези про рівноправність людського світу і світу природи логічно випливає висновок про те, що етичні норми і правила, які донедавна функціонували виключно у суспільстві, повинні бути розповсюджені й на взаємовідносини людини зі світом природи, а метою природоохоронної діяльності стає прагнення зберегти природний світ як такий, незалежно від утилітарних міркувань щодо його корисності. У цьому контексті ми цілком поділяємо точку зору представників так званого біотичного функціоналізму в соціальній екології, котрі вважають, що моральні норми і соціальні інститути мають своїх двійників у природному світі.

Стверджуючи необхідність розуміння розвитку природи і суспільства як процесу коеволюції, спільного розвитку і взаємовигідної взаємодії, зазначимо, що у сучасній науці не існує єдиного тлумачення змісту коеволюції [10]. Дехто з науковців суть коеволюції вбачає у збереженні природи у відносно незмінному вигляді, що видається нам у принципі неможливим з урахуванням активної природоперетворювальної сутності людини, інші наполягають на необхідності збереження рівноваги, балансу між людиною і природою [7]. Попри існуючі розбіжності у поглядах, вчені єдині у думці, що долі людства та природи є нероздільними. А тому спроби вирішити суто "людські" проблеми за рахунок природи або навпаки заздалегідь приречені, діяльність по охороні природи продиктована необхідністю зберегти природний світ заради нього самого. Відтак, саме екоцентристська система цінностей має бути покладена в основу формування сучасної екологічної культури.

На наш погляд, екоцентристський тип екологічної свідомості – це система ціннісних уявлень про світ, для якої характерні пріоритет екологічної доцільності, прагнення до рівноправної взаємодії суспільства з природою і визнання самоцінності природного світу.

Екоцентристська системи цінностей не є такою, що відразу і безперечно сприймається широким загалом. Тому першим кроком на шляху встановлення нових принципів взаємодії суспільства з природою має бути усвідомлення необхідності їх щонайменше науковою громадськістю, розробка теоретичних підвалин і засад взаємодії суспільства з природою. У подальшому ці напрацювання мають пропагуватися і втілюватися у суспільну свідомість через активні ідеологічні, виховні, роз'яснювальні заходи тощо. Проблема полягає у тому, що часу на послідовне розгортання такої діяльності практично нема, оскільки, як вже зазначалося, нині існують об'єктивні передумови для перетворення екологічної кризи на катастрофу. Як слушно зауважує М. Мойсєєв, "людству для того, щоб забезпечити своє майбутнє, належить змінити моральні принципи настільки глибоко, як це відбулося на зорі становлення суспільства, коли норми поведінки серед неолітиків замінила людська мораль" [9].

Література

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. В 2-х т. – К.: Генеза, 1993, т. 1. – С. 135.
3. Вебер М. Избранное. Образ общества. – М.: Юрист, 1994. – С. 414.

4. Грабинський І.М. Еколого-економічна система України: порівняльний аналіз. – Львів: НТШ, 1997.
5. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 205.
6. ДЕРЕБО С., ЯСВИН В. Две модели экологии// Человек. – 1998, № 1. – С. 34-40.
7. Дискуссионный клуб: стратегия выживания/ А. Урсул, В. Сухомлинова, Ю. Шкопенко// Общественные науки и современность. – 1994, № 4. – С. 140.
8. Кочергин А., Марков Ю., Васильев Н. Экологическое знание и сознание.-Новосибирск,1987. – С. 130.
9. Материальное и духовное в социальном развитии/ А. Лысенко, А. Горак, Т. Ящук и др. – К.: Вища школа, 1986.
10. Моисеев Н. Человек и биосфера. – М.: Молодая гвардия,1990. – С. 257.
11. Основы социоекологии/ За ред. Г. Бачинського. – К.: Вища школа,1995. – С. 31.
12. Пегов С., Пузаченко Ю. Природа и общество на пороге XXI века// Общественные науки и современность. – 1994, № 5. – С. 149.
13. Філософія. Курс лекцій/ За ред. Г. Горак. – К.: Либідь,1993.
14. Яницкий О. Энвайронментальная социология вчера и сегодня// Общественные науки и современность. – 1993, № 2. – С. 76.

УДК 339.138.001.76

Доц. А.М. Вічевич, канд. екон. наук;
асист. Т.В. Вайданич – УкрДЛТУ

МІСЦЕ ОСВІТИ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СПОЖИВАЧІВ

Обґрунтовується необхідність у неперервній багатоступеневій екологічній освіті. Формулюються завдання освіти з метою формування екологічної свідомості споживачів.

Doc. A.M. Vichevych, T.V. Vaydanych

The place of education in the system of consumers' environmental awareness formation

The necessity for continuous multi-stage ecological education is substantiated in the article. Educational tasks are established in order to form environmental awareness of consumers.

Досвід розвинутих країн зарубіжжя свідчить, що для стійкого розвитку суспільства, забезпечення конкурентноздатності країни на світовому ринку, необхідні значні зусилля у напрямку розвитку економічної та екологічної освіти. Попередити і не допустити екологічну безвідповідальність можливо тільки за умови формування на Землі "критичної маси" людей, що усвідомлюють наявність екологічних проблем, знають шляхи їх вирішення та готових до подальших дій. Очевидно, що домінуюча роль у підготовці таких спеціалістів повинна належати технічним університетам, що володіють достатнім інтелектуальним потенціалом. Це диктується логікою вирішення екологічних проблем, що потребують не тільки фундаментального, але й технічного практичного підходу [1]. Однак, в Україні досі не прийнятий закон про неперервну екологічну освіту. Метою такої освіти має бути формування екологічного світогляду, заснованого на єдності людини та природи. Завдання